

Əsmər HÜSEYNOVA,
AMEA, Nizami Gəncəvi adına
Ədəbiyyat İnstitutu,
Ədəbi tənqid şöbəsi, elmi işçi
esmer74.17@mail.ru

Aprel ayının 19-da C.Cabbarlı adına İrəvan Dövlət Azərbaycan Dram Teatrının təqdimatında şair-dramaturq Hidayətın "Burdan min atlı keçdi" əsrinin yeni quruluşda və yeni heyətdə premyerası keçirildi. Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 99-cu ildönümünə həsr olunan tamaşanın quruluşçu rejissoru, H.Ərəblinski adına Sumqayıt Dövlət Musiqili Dram Teatrının baş rejissoru, xalq artisti Firudin Məhərrəmov idi. Əsər ilk dəfə Azərbaycan Dövlət Akademik Milli Dram Teatrının (2 dekabr 2014-cü ildə) və Azərbaycan Dövlət Musiqili Teatrının (8 dekabr 2014-ci ildə) səhnələrində tamaşaya qoyulmuşdur. İki hissəli xronoloji tarixi dram olan əsərin müəllifi Hidayət Orucov Azərbaycan ədəbiyyatında yaratdığı əsərlərlə yanaşı, Vətəninə, dövlətinə layiqli xidmət edən ziyalılarımızdır. Onun əsərlərinin tamaşaçı tərəfindən daima rəğbətlə qarşılanmasının əsl səbəbi, dramaturgiyasının həqiqi hadisələrə söykənməsi, süjet xəttinin sadəliyi və insan faktorunun zənginliyidir. Əsərdə baş verən hadisələrin birbaşa şahidi olan dramaturq, erməni şovinistlərinin zaman məfhumunu dəyərləndirərək, azərbaycanlılara və bütövlükdə türklərə qarşı apardıqları iyrenc siyasi "mübarizə"sinə əks etdirir. Əsərin ilk səhifəsinin Hidayətın "Bu kitaba yenidən qayıtmaq məqsədini Qərbi Azərbaycanda təxminən 40 il müddətində gedən prosesləri, lap başlıcası - 18 ildə gördüklərimi, duyduqlarımı qələmə almaq, oxucuya həqiqəti yalnız həqiqəti (!) çatdırmaqdır. Olduğu kimi, mənim dərk etdiyim qədər!" fikri ilə başlaması müəllifin tarixi hadisələrdə hər şeyi olduğu kimi, səmimi və faktlara əsaslanaraq yaşamasının təzahürüdür. Müəllif əsərin baş leytmotivini "Biz o yerlərə qayıdacağıq" kimi göstərmiş, bu günün çox da uzaqda olmadığını duyur və hissələrinin onu yanılmadığına inanaraq bir daha oxucununun rəğbətini qazanır.

Müəllif əsər vasitəsilə qərbi azərbaycanlıların etnik təmizlənmə siyasətinin qurbanları olduğunu göz önündə canlandırır, o zaman üçün mümkünsüz olan bu çətin yolda, ulu öndər Heydər Əliyevin şəxsinə əzmkarlıq müəssiməsiyədir. Dahi şəxsiyyətin erməni millətçilərinə qarşı barışmaz mövqeyini göz önünə gətirir. Səhnəni bəzəyən qədim İrəvan torpaqlarının xəritəsi fonunda, hadisələrin çərçəvəsini əhatə edən illərin (1968-ci ildən, bu günümüzdə qədər) nə qədər çətin və gərgin olduğu tamaşaçıların diqqətini cəlb edir. Əsərin mövzusu tarix boyu dedə-baba yurdlarında yaşamış azərbaycanlıların, ermənilər tərəfindən hər sahədə sıxışdırılması, şərhlənməsindən, çəkdikləri əziyyətlər və apardıqları cəsarətli mübarizəsindən bəhs edir. Birinci hissədə tamaşa müəllifin obrazını yaradan gənc bir azərbaycanlının İrəvan Dövlət Azərbaycan Dram Teatrına direktor vəzifəsinə təyin olunması ilə başlayır. Onunla ilk həmsöhbət olan Ermənistan KP MK-NIN katibi Robert Xaçaturyan adlı millətçi erməni dilini bilib-bilmədiyini soruşur, ona "Unutma, sən fəaliyyətinə nəzarət olacaq" deyərək xəbərdarlıq edir. Lakin nə bu cür "xəbərdarlıqlar", nə də onun yolunda yaranan süni maneələr gənc direktoru yolundan döndərə bilmir, əksinə daha əzmlə, daha şücaətlə işləməyə ruhlandırır. Dramaturqun bu səhnədə "incə ştrix"lərlə Xaçaturyanın katibə qıza "Asmik can, türkün qəlbini elə ələ alırsan ki, nəzarətimizdən çıxmasın" vurğuladığı cümlə hər zaman aktuallığını qoruyur.

İlk səhnəni Ermənistan KP MK-nın birinci katibi Anton Koçinyanın narahatlığı və Heydər Əliyevlə telefon danışığı əvəz edir. Özünü təqdim edən Koçinyana Heydər Əliyev "Bizim ellər yerindəmi" sualını verməklə onun "kürkünə birə salır". Koçinyan Əliyevi Yerevana, Dilicana dəvət etsə də, o bununla razılaşmır, Dilican qədim Azərbaycan torpağıdır, deyir və həmkarına Qazax sərhədində görüşməyi təklif edərək, Səməd Vurğunun "Dilcan dərəsi" şeirindən bir mısra deyir:

Yenə gördüm səni Dilcan dərəsi,
Yadıma çox köhnə zamanlar gəlir.
Ömür dedikləri bir karvan yolu,
Nə canlar gedərək, nə canlar gəlir...
Dramaturq Ermənistanın birinci katibinin dili ilə "köhnə birinci katiblə razılaşmalarımız var, ürəyimə damıb ki, çox qəliz adamdır" ifadəsini işlətməklə bir daha ulu öndərin bədxahlara qarşı qətiyyətli, iradəli və sərt mövqeyini açıqlayır.

BURDAN MİN ATLI KEÇDİ...

Səhnə arxasından dahi Üzeyir Hacıbəyovun "Arşın mal alan" operettosundan Azərbaycan teatrının aktyorlarının ifasında bir parça canlanır. Bu zaman kollegiya iclası çağıran Ermənistan Mədəniyyət Nazirliyi səhifəsinin teatr direktorlarını acılayır, onları dövlət planını yerinə yetirməyə, uğurlu qastrol səfərləri etmədikləri üçün günahlandırır. Direktorları Azərbaycan Teatrına baxmağa, onlardan öyrənməyə dəvət edir. İclasda İrəvan Dövlət Azərbaycan Dram Teatrının direktoru teatrlarının maddi bazasının zəif və binalarının olmamasını nazirin diqqətinə çatdırır. Lakin nazir səslənən telefon zənginə cavab verərək, direktorun xahişini cavabsız qoyur. Gələn zəngdə isə yenidən "Arşın mal alan"a bilet sifariş olunurdu.

Tamaşada ikinci əsas surət olan gənc direktor yenidən əsassız olaraq şəhərpartiya komitəsinə çağırılır. Birinci katib onun yazdıqlarını oxuyub "cəfəngiyyət" adlandırır və Azərbaycan şairlərinin mövqeyinin güclənməsinin səbəbini doğru olaraq, Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlişində axtarır. Ədibin şeirlərində böyük sərkərdə Babəkin adı çəkilməsi onu hiddətləndirir. "Babək 50 min erməni öldürüb" deyərək üzr istəməsinə tələb edir. Ədib "ermənilər 1000 ildə qırılır bitmir" deyərək səhnəni alqışlarla tərk edir.

Qazax sərhədi. Heydər Əliyev və Anton Koçinyan görüş səhnəsi. Koçinyan vəd olunmuş torpaqların tezliklə Ermənistanə verilməsinə xahiş edir. Ulu öndər "Bunun nə hüququ, nə də məntiqi əsası var" deyərək Dilicanın da qədim Azərbaycan torpağı olduğunu qeyd edir.

Heydər Əliyev siyasi büronun qərarını əsas tutan katibi daha kəskin ifadələrlə susmağa məcbur edir. "Anton, millətçiliyin, şovinizmin kökünü kəsməlisən! Ancaq unutm ki, Azərbaycan öz torpaqlarından bir qarış da heç kəsə verməyəcək!"

Tamaşanın ikinci hissəsində baş verən hadisələr öz kəskinliyini qoruyaraq davam edir. Erməni mayor Şaxmazasyan hüquq-mühafizə orqanlarında çalışan baş leytenant Lətif Nəsimov adlı gənc bir azərbaycanlıyı ləkələyərək onu rüşvət-xorluqda günahlandırır. Şaxnazaryan Əliqulu adlı bir azərbaycanlının anasına hədə-qorxu gələrək, onu Lətif Səfərova rüşvət verdiyini yazmağı tələb edir. Lakin ana bunu etməyəcəyini qətiyyətlə bildirir. Şöbədə baş verən hadisələrdə yenə erməni xisləti, yenə erməni böhtanı məğlub olur.

SSRİ tarixində dərin izlər buraxmış əsas siyasi fiqurlardan olan Sov. İKP MK katibi Suslov ilə Anton Koçinyanın və Heydər Əliyevin görüş səhnəsi aktyorlar tərəfindən tamaşaçıya daha gözəl çalarlarla təqdim olunur. Koçinyanın Qarabağ iddiasına "məgər Qarabağ Azərbaycan torpaqları deyil?" cavabını verərək onu otağından qovur. Bütün bunların əksi olaraq böyük rəğbətlə Heydər

Əliyevi qarşılayaraq onun işgüzarlığına yüksək qiymət verir. Heydər Əliyev gəlişinin səbəbini Sovet hakimiyyətinin qurulmasının 50 illiyi münasibətilə hər iki xalqın iştirakı ilə Xankəndində tədbir keçirilməsini təklif edərək, Suslovu həmin tədbirə dəvət edir. Aralarında keçən söhbət səmimi sonluqla bitir.

Səhnədə erməni teatrının direktorunun otağında çaxnaşma canlanır. Heydər Əliyevin SSRİ Nazirlər Soveti Sədrinin Birinci müavini təyin olunduğunu eşidən erməni şovinistləri etirazlarını "ənənəvi" üsullardan istifadə etməklə bildirirlər. Onlar bu "ağır xəbər"in qisası kimi daşnaksutyun partiyasının Heydər Əliyevi aradan götürməsinə və Moskvada ixtişaşlar planlayırlar. Yalan və böhtanlarla dolu məktubları təkə Yerevandan deyil, Bakıdan da Kremilə yola salırlar. Siyasi büronun üzvü Liqaçovun qəbuluna çağırılan ulu öndər qətiyyətlə dediklərindən dönmür, bütün söhbətlərin Qarabağ ərazisinin qəsb etmək məqsədilə aparıldığını qeyd edərək, Ermənilərin Qarabağa İran və Türkiyə ərazilərindən köçürülməsini deyir. Əlində tutduğu Qarabağ tarixi ilə bağlı həmin kitabın müəllifinin rus tarixçisi olduğunu vurğulayır.

Artıq Ermənistanın hər yerində ixtişaşlar, kütləvi etirazlar səngimək bilmir. Minlərlə azərbaycanlı ailələr öz qədim torpaqlarından qovulur, vəhşicəsinə evləri yandırılır, özləri qətlə yetirilirdilər. Komendant saati tətbiq edilərsə də bu qaniçən varlıqların ruhunda olan şeytani xislət susmurdu. Səhnədə həmin mitinqlərin Bakıda da eyni ahənglə olduğu canlanır. Azərbaycan Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi Kamran Bağirov, şöbə müdiri, nazirlər və başqa məsul işçilər də müşahidə edirdilər. Xankəndində göz açan ananın fəryadını, böyük ustalıqla oxucusuna çatdıran dramaturqun əməyini, yüksək məharətlə tamaşaçıya təqdim edən aktrisanın ifasında görmək çox təsirli səhnə idi. Kamran Bağirovun qəbulunda olan ana ona, mən 50 ildir tarix müəllimiyəm, bura Pənahəli xanın yurdu, deyib sonda "hardasan, ay Heydər Əliyev, hardasan?" deyərək səhnəni tamaşaçıların alqışları müşayiəti ilə tərk edir.

Ədibin erməni yazıçısı ilə görüşündə erməni həmkarlıq hadisələrin daha da pis olacağına və bundan da heç kəsə xeyir görməyəcəyini vurğulayır.

Yenə səhnədə mitinq səsləri ucalır, fonda Kamran Bağirovun Vilayət Partiya Komitəsi Bürosu Boris Kevorkovun tutduğu vəzifədən azad edilməsini və 1-ci katib vəzifəsinə Poqosyanın təyin olunduğu səsi eşidilir.

Ədibin bütün hadisələri dərin narahatlıqla izləməsi bütün tamaşa boyu diqqəti cəlb edir:

.. Düşməninə aman verən,
Burdan min-min atlı keçdi...
Bir tərəfdə qanlı qışı,
bir tərəfdə güllü yazı...
Bir əlində misri qılınc,
Bir əlində sazı keçdi...

Səhnədə fonogram səsi eşidilir. Heydər Əliyevin Kamran Bağirova məsləhətləri və əsas Qarabağ məsələsini diqqətdə saxlamağı tövsiyyəsi birlikdə özəmlətli səsi eşidilir: Azərbaycan xalqı heç vaxt yad torpaqlara göz dikməmişdir ancaq tarix boyu torpaqlarımızın böyük bir hissəsi təcavüzkarlar tərəfindən işğal olunmuşdur. Xalqımız işğal olunmuş torpaqlarımızı özünə qaytaracaq ərazi bütövlüyünü mütləq bərpa edəcək.

Tamaşanın sonluğu daha möhtəşəm edən Ali Baş Komandanın tarixi səs yazısı olur. Zəfər qələbəsini xalqına çatdıran Prezident İlham Əliyevin kədər dolu sevincli səsi səhnəni öz ağuşuna alır: Xoşbəxt adamam ki, ata vəsiyyətini yerinə yetirdim. Gözün aydın olsun, Azərbaycan! Əziz Şuşa, sən azadsan! Şuşa bizimdir! Qarabağ bizimdir! Qarabağ Azərbaycandır!

Əsər boyu erməni şovinistlərinin bütün pis niyyətlərini yüksək təmkin və səbrlə müşayiət edən "Heydər Əliyev" həmişə onlar üçün sinəsinə el yolunda siper edən böyük sərkərdə idi. Bir çox məqamlarda, məhz bu dahi şəxsiyyətin onların ürəyində kök saldığı "qorxu" toxumu onları məkrli planlarını alt-üst edirdi. Ulu öndər obrazını böyük ustalıqla canlandıran Respublikanın Əməkdar Mədəniyyət İşçisi İftixar Piriyev bunun necə məsuliyyətli bir vəzifə olduğunu, bu baxımdan, obrazın bütün incəliklərinə (səs oxşarlığı, duruşu, bədən hərəkətləri, addımları, səliqə danışığı, gülüşü, baxışı) ustalıqla yiyələndiyini böyük məharətlə təqdim edir. Tamaşaçı aktyorun yaratdığı, hər dəfə səhnəni xoş aura ilə bəzəyən bu obrazı nə qədər dəqiqliklə, sevgi ilə əhatə etdiyinin fərqi vararaq, onu alqışlarla səhnədən yola salırdı. İrəvan Dövlət Azərbaycan Dram Teatrının aktyorlarının böyük məharət və ilə ifa etdikləri hər bir epizod onların dramaturqa və sənətlərinə olan sevginin təcəssümüdür. Əsas rolları canlandıran Natiq Həziyev, Nazir Rüstəmov, Məzahir Süleymanov, Əmrulla Nurullayev, Bəhrüz Hikmətoğlu, Səmayə Nəbiyeva, bədii yaradıcı heyətin, texniki heyətin, xüsusilə ədəbi dram hissəsinin rəhbəri Nərminə Ağayevanın timsalında bütünyaradıcı şəxslərə və adını çəkə bilmədiyim səhnə fədailərinə tamaşaçılar adından təşəkkür edərək yeni tamaşalar görmək arzusu ilə, var olun, deyirəm.

Son olaraq, C.Cabbarlı adına İrəvan Dövlət Azərbaycan Dram Teatrının 140 illik mövsümü münasibətilə kollektiv təbrik edir, yeni-yeni nailiyyətlər arzu edirəm.